

Det gamle Kristiania var nok vakkert, men er Oslo fin eller fint? Om genus ved noen stedsnavn¹⁾

Av Hans-Olav Enger

The paper examines the existing literature on the gender of some place-names in Norwegian. A couple of inadequacies in standard treatments are pointed out. The paper shows that there is much variation in what gender writers actually do assign to these names, thereby supporting a previous claim by Aljoksjina 1995 that intuitions vary. It is argued, against earlier treatments, that names of islands can hardly be claimed to belong to common gender, and that the neuter is not really ungrammatical with names of cities and towns. The most innovative part of the paper is the attempt to explain why such phrases as *Det gamle Oslo* invariably must be neuter. It is suggested that this is an instance of semantic agreement due to ‘virtual reference’, and as such comparable to the use of neuter found in so-called pancake sentences (Haugen & Enger 2019).

1 Innledning

Om genus ved egennavn sier Aljoksjina (1995: 23), som meg bekjent er den eneste norske artikkelen viet akkurat dette emnet, at norske grammatikker «belyser ikke dette i kapitlene viet forholdet substantiv – kjønn». Aljoksjinas artikkel kom rett nok ut to år før *Norsk referansegrammatikk* (heretter NRG), men i lys av det Beito (1986) sier om emnet (se avsnitt 2.1 nedafor), er utsagnet kanskje i overkant kritisk; samtidig

1) Denne artikkelen ble skrevet som del av det internasjonale forskningsprosjektet *MultiGender* ved Senter for grunnforskning ved Det norske Videnskaps-Akademi i det akademiske året 2019/2020. Takk til *MultiGender* for all forskningstida og arbeidsroen det gav meg, og takk til prosjektdeltakerne, Tor Arne Haugen, Åse Wetås og Namn og Nemnes konsulenter for nyttige kommentarer til tidligere versjoner.

var og er genus ved egennavn et område der en del er ugjort innafør beskrivelsen av norsk.

Dette er likevel neppe unikt for norsk; Fraurud (2000: 167) taler om «the current lack of a systematic account of Swedish proper name gender». Om tysk sier Nübling (2017: 173) at egennavna «wie so oft in grammatischen Beschreibungen [...] von der Genusforschung weitgehend ignoriert wurden», Fahlbusch & Nübling (2014: 253) at «die linguistische Erforschung der Genuszuweisung bei Eigennamen weitgehend brachliegt», og von Heusinger (2010: 92) at egennavnas semantikk og syntaks bare blir behandlet «am Rande» i de tyske grammatikkene.

Det kan være grunner til denne lakunen. Navneforskningen har tradisjonelt handlet mye om stedsnavn, og temaet stedsnavn og grammatikk har «aldri vore mykje diskutert i det nordiske fagmiljøet», ifølge Haslum (1996: 23). For navneforskere har nok mange andre forskningsspørsmål virket mer akutte enn genus ved egennavn. For en grammatiker som er opptatt av genus, framstår fellesnavn som et mye mer presserende forskningsobjekt enn egennavn, og det har vært nærliggende å vise til at egennavn hører inn under en annen disiplin, nemlig navnegransking (slik f.eks. Enger & Kristoffersen 2000: 60).²⁾

Det har likevel vært en økt interesse for egennavnas grammatikk i seinere tid. Det har kommet ut tre temahefter av velrenommerte tidskrifter, *STUF* (Handschuh & Dammel 2019), *Linguistische Berichte* (Helmbrecht, Nübling & Schlücker 2017) og *Folia Linguistica* (Ackermann & Schlücker 2017).

Denne artikkelen er et forsøk på et bidrag til diskusjonen om genus ved norske egennavn. Vi skal holde oss til en liten delmengde av stedsnavna, nemlig navn på øyer, byer, og bydeler, mens vi ikke skal se på for eksempel navn på gardar, bygder, gater og torg. Noe av årsaken til at vi fokuserer på geografiske navn, er at Fraurud (2000: 183) peker dem ut som særskilt interessante blant svenske egennavn med hensyn til genus.

2) Dette siste argumentet er kanskje ikke like godt i 2020, ettersom disiplinen navnegransking framstår som redusert (jf. f.eks. Schmidt 2011). At en disiplin er blitt redusert, er (slik en anonym konsulent med rette innvender) egentlig ikke noe sterkt argument for hva for disiplin et forskningsobjekt hører inn under. Det er likevel slik at dersom en mener at et objekt bør forskes på, så er det liten hjelp i å vise til at objektet hører til en annen disiplin, om denne andre disiplinen altså er underbemannet og overbelastet.

Artikkelen er bygd opp slik at avsnitt 2 gir en del bakgrunn. Her presenteres begrepet genus og noen problemer med det; så ser vi på hva som tidligere er sagt om genus ved egennavn, i den norske og svenske litteraturen. Avsnitt 3 presenterer en svært liten undersøkelse som tar opp om det i norsk heter *Tjøme er vakker* eller *Tjøme er vakkert*, *Oslo er fin* eller *Oslo er fint* – og hva folk skriver. Avsnitt 4 presenterer et forslag til forklaring på at det må hete *Det gamle Oslo* (og altså ikke **Den gamle Oslo*); meg bekjent har ingen forsøkt å forklare dette før. Avsnitt 5 oppsummerer.

2 Bakgrunn

2.1 Hva er genus

Genus er per definisjon kongruens; det blir gjerne definert som «classes of nouns, reflected in the behavior of associated words» (Corbett 1991: 1), altså «klasser av substantiver som viser seg i hvordan tilhørende ord ter seg» (Enger & Kristoffersen 2000: 68). Dette er ikke noen ny definisjon; Corbett har hentet den fra Charles Hockett, og Ivar Aasen (1864) bruker i praksis samme definisjon. De ordklassene vi vanligvis ser på som relevante for å avgjøre genus ved fellesnavn, det er personlige pronomener, adjektiver og determinativer³⁾ (artikler). Og vanligvis samsvarer jo evidensen fra disse ordklassene greit. Nynorsk har *ein mann*, *liten mann*, *mannen* – *han* mot *ei dame*, *lita dame*, *dama* – *ho*, og vi vil forklare *ein*, *liten*, *han* mot *ei*, *lita*, *ho* ved å vise til at *mann* er et hankjønnsord, og slike krever determinativ, adjektiv og pronomener i hankjønn, mens *ei*, *lita*, *ho* vil vi på tilsvarende vis forklare med at *dame* er hunkjønn.

Så langt er alt greit, men et grunnleggende problem er at evidensen for genus ikke alltid er den samme fra alle slags tilhørende ord. Problemet er åpenbart ved personlige pronomener, og enda tydeligere i bokmål og svensk enn i nynorsk. Det heter for eksempel *en vinner* med determinativet i hankjønn, men likevel kan vinneren i neste setning vises

3) Det er omstridt om det har noe for seg å anta en egen ordklasse determinativ i norsk; argumentene mot er gode (se Kristoffersen 2000, Halmøy 2016). I sin danske grammatikk sier Hansen & Heltoft (2011) at «determinativ» bare er en mer grammatikalisert bruksmåte av pronomener, ikke noen egen klasse. Av pragmatiske årsaker holder jeg meg likevel til det som ser ut til å ha blitt vanlig terminologi i norsk.

til med det personlige pronomenet *hun* – eller med *han*. Det heter *en bil* og *en mann* – men bilen må vises til med pronomenet *den*, mannen med *han*, enda de to tar samme form av determinativer (*den, denne*) og adjektiver (*liten, grønn*).

Norsk referansegrammatikk (NRG) og Lødrup (2011) regner ikke personlige pronomen som evidens for genus i bokmål, respektive nyere oslomål, og Telemann (1987) (og seinere Josefsson i mange arbeider, bl.a. 2006) vil regne genus ved personlige pronomen som noe fundamentalt annet. Etter Telemanns syn vil *en vinnare* i svensk vise «grammatisk genus», mens *hon* vil vise «semantisk genus», og disse to har nesten ikke noe med hverandre å gjøre.

I denne artikkelen følger vi imidlertid Corbett (1991, 2006) i å være nokså «inkluderende»; genus ved personlig pronomen vil altså også bli regnet som genuskongruens. Dette henger sammen med synet på kongruens generelt, og da ikke minst det som omtales som semantisk kongruens.

Semantisk kongruens er velkjent, ikke bare ved genuskongruens, men vi begynner der. Et utrivelig eksempel fra Hamsun (via Berulfsen 1967) er *Var fruentimmeret gal?* Isolert sett, i ei ordbok, vil substantivet *fruentimmer* stå som nøytrum, og det vil få nøytrumsartikkelen *et*, men bruken av felleskjønn på adjektivet her må forklares med at det vises til en person, og at det butter imot å bruke nøytrum om mennesker, kanskje særlig ved personlig pronomen og predikativt adjektiv (Telemann 1987: 109). Nøytrum ved determinativ i *et fruentimmer* omtales gjerne som *constructio ad formam*, syntaktisk kongruens eller leksikalsk genus, mens felleskjønn ved adjektiv i *Var fruentimmeret gal* gjerne kalles *constructio ad sensum*, semantisk kongruens eller referensielt genus. Et eksempel på semantisk kongruens ved numerus ved egennavn er *Italia er ikke lette å slå* (Lie 2003: 75). Isolert sett vil ikke egennavnet *Italia* ta flertallskongruens (**Italia er vakre*), men i dette eksempelet, der det vel er tale om det italienske fotball-laget, er flertallskongruens – i tråd med referansen – fullt grammatisk.

Det er ikke bare pronomen som kan lage visse vansker for oss når vi skal avgjøre genus. Evidensen fra predikative adjektiver kan også stri mot evidensen fra determinativet.⁴⁾ I skandinavisk grammatikk er dette kjent

4) I praksis får evidensen fra determinativet ofte en privilegert posisjon. En grunn til det er nok å finne i den såkalte signalvaliditeten. Det kan se ut til at iallfall en del

fra diskusjonen om såkalte pannekakesetninger. Slike setninger, eksemplifisert ved *Pannekaker er godt*, *Sild er sunt*, *Vodka er sunt*, *Bryting er morsomt*, er klassiske i nordisk språkvitenskap. For snart tretti år siden fylte Källströms (1993: 198–213) gjennomgang av litteraturen om emnet femten sider; sentrale bidrag av litt eldre årgang er bl.a. Widmark (1966) og Faarlund (1977). Også i seinere år har pannekakesetninger vært gjenstand for mye omtale, også internasjonalt, se Haugen & Enger (2019: 5) for referanser. Vi skal også her regne med semantisk kongruens, i tråd med Haugen & Enger (2019), Enger & Haugen (2017), sjøl om andre analyser også fins.

Både typen *Italia er ikke lette å slå* og typen *Sild er sunt* strir mot det Corbett & Fedden (2016) omtaler som «the canonical gender principle». I et såkalt kanonisk genussystem, en slags tenkt idealmålestokk som absolutt ikke trenger finnes i virkeligheta, vil et substantiv bare ha ett genus.

I en del av litteraturen har en regnet suffikset som eksponent for genus. Det skal vi ikke gjøre her. Endelser er nemlig ikke tilhørende ord («associated words»); ingen har vel noen gang regnet med at «landsmålet» hadde et ekstra genus på grunn av kontrasten *sol* mot *jenta*. Riktignok er det ofte en sammenheng mellom suffikser og genus i skandinavisk; endelsene kan være sterke indikasjoner på kjønn. Det bør likevel ikke settes likhetstegn. Dette er nokså utførlig diskutert i Enger & Corbett (2012), så diskusjonen skal ikke gjentas her, men se 2.3.1 for et tilleggsargument.

Distinksjonen mellom semantisk og syntaktisk kongruens er langt fra uproblematisk (jf. Dahl 2000 og Corbett 2006). Vi skal likevel ikke gå nærmere inn på det emnet her.

2.2 Det tradisjonelle synet: «basisfellesnavnet» avgjør

Som nevnt i avsnitt 1 er det kanskje ikke overveldende omtale av genus ved egennavn i den norske litteraturen, men Beito (1986: 159) er nokså eksplisitt:

Stadnamn har ofte sitt grammatiske genus etter appellativ som dei er assosierte med. Såleis er norske elvenamn oftast feminine liksom *elv*

talere legger større vekt på evidensen fra determinativer, slik Ragnhildstveit (2017) har vist.

og å, t.d. *Begna, Dokka, [...] Glåma... Vorma* (men *Lågen*). – Fjordnamn er oftast maskuline liksom *fjord*, t.d. ... *Namsen, Vanylven*. – Øynamn er oftast feminine liksom *øy*, t.d. ... *Leka, Selja, Senja, Skorpa*. – Bynamn vert òg vanleg omtala som hankjønnsord liksom *by*, men med nøytralt genus saman med adjektiv i bunden form, t.d. *det gamle Oslo*.

Beito er her på linje med mange andre forskere. Aljoksjina (1995: 24) sier for eksempel at «den mest klare generelle regelmessighet angående ENs [egennavn] kongruens ... viser seg i det at et EN i norsk får samme kjønn som dets basisfellesnavn har». Dessverre kan jeg ikke se at Aljoksjina definerer termen «basisfellesnavn» eksplisitt, men det er faktisk uvesentlig; resonnementet ser ut til å være likt Beitos. Vinje (2002) presenterer samme idé i popularisert form; han taler om «rammeord». Også NRG (s. 157) sier mye av det samme som Beito. NRGs første eksempel på elvenavn som er feminine, *Begna*, er faktisk også det første hos Beito. (Konstruksjonstypen *Det gamle Oslo* krever særskilt behandling, og den vil bli drøftet i avsnitt 4.)

Et såpass veletablert syn som det Beito, Aljoksjina og NRG hevder, er neppe helt ubegrunnet, og det fins lignende utsagn i beskrivelsen av andre språk. Fahlbusch & Nübling (2014) taler for eksempel om «Sockelgenus» i tysk nettopp med henvisning til «das nächste Hyperonym, sog. *basic level noun*». Også i svensk grammatikk fins lignende utsagn, se avsnitt 2.3. Samtidig er det en del innvendinger som kan nevnes, og ettersom Beito som sagt er eksplisitt, er han et godt utgangspunkt her, for på den måten åpner han for at en kan komme med innvendinger – og forhåpentligvis drive vitenskapen framover.⁵⁾

Et åpenbart problem med hypotesen om assosiert fellesnavn, eller «basisfellesnavn», som er Aljoksjinas (1995) hendige term, er at den er lite restriktiv eller med andre ord har liten forklaringsverdi. Som oftest er det mulig *post hoc* å finne på et eller annet fellesnavn som det kan assosieres til. Hvis vi for eksempel skulle være i tvil om *Jessheim* er

5) En detalj er at ett av eksemplene Beito gir på et maskulint «fjordnamn», *Namsen*, er navn på ei elv. Dermed burde egentlig *Namsen* – ut fra Beitos egen generelle regel – være hunkjønn. NRG regner da også *Namsen* som hankjønn, og dermed som et unntak fra den generelle regelen for elvenavn.

nøytrum eller felleskjønn, kan vi knytte ordet til *tettsted* (nøytrum) eller *bygdeby* (maskulinum). For andre eksempler kunne usikkerheta være om egnnavnet var betegnelse på *innsjø* m, *tjern* f/n, eller *vatn* n; *ffell* n, *topp* m, eller *nut* m; *elv* f, å f eller *bekk* m; *bydel* m eller *strøk/område* n. Også Aljoksina (1995: 26) peker på dette problemet når hun sier at i «noen tilfeller kan det oppstå en lang rekke potensielle basisfellesnavn».

Nå er det likevel alltid lett å kritisere. Beito skreiv en hendig grammatikk; han var nødt til å fatte seg i korthet, og han bruker ikke ordet «alltid», men «ofte». En viktig grunn til at hypotesen hans ikke helt holder mål, er nok også at det er flere faktorer som spiller inn (jf. 2.3), ikke nødvendigvis at ideen om «basisfellesnavn» er gal i seg sjøl.

Ei annen innvending er at det ikke er opplagt åssen Beito veit at *Namsen*, *Vanylven* er hankjønn, *Vorma*, *Glåma* hunkjønn. Ettersom han ikke nevner evidens fra kongruens, kan det se ut som han går ut fra endelsen; det har ikke vært helt uvanlig i nordisk språkvitenskap. Endelser aleine er likevel ikke egentlig eksponenter for genus (jf. 2.1).

Dersom *Vorma* virkelig har et annet genus enn *Lågen*, slik Beito sier, er det faktisk også et problem for basisfellesnavnhypotesen. Det er nemlig vanskelig å tru at talerne forbinder *Vorma* med et annet fellesnavn enn det de forbinder med *Lågen* eller *Namsen*.

Den foreløpig siste innvendinga er at *-en* neppe er et suffiks i *Vanylven*, *-a* neppe et suffiks i *Vorma*. De to navna er synkront sett ikke segmenterbare på samme vis som for eksempel *Einafjorden* eller *Akerselva* er.

Som nevnt er det lett å kritisere. La oss et øyeblikk snu på flisa og spørre hvorfor Beito satte opp slike regler i det hele; da blir kanskje verdien av det han sier, tydeligere. En tradisjonell idé i en del nordistikk har nemlig vært at genus bare var noe leksikalsk som en måtte lære seg for hvert enkelt fellesnavn (for eksempel Næs 1972: 203f). På den bakgrunnen er det ikke så rart om en forsker som Beito forsøkte å sette opp generaliseringer for egnnavna; i prinsippet er det så mange mulige egnnavn i norsk at det er vanskelig å tru at talerne bare skulle memorere genus for hvert enkelt.

Det er faktisk også vanskelig å skjønne hvordan språkbrukere kan vite genus på stedsnavn. De trenger det sjelden. Fraurud (2000: 172) påpeker at «the speaker/writer of Swedish relatively seldom needs to choose gender for a proper name in everyday language use». Det er også sjelden at

talere får innputt om genus ved stedsnavn; det er heller sjelden en hører en setning med et stedsnavn som subjekt og et tilhørende predikativ, for eksempel (se også 2.3.2 og 3.1).

Det at genustilordning ved egennavn gjerne får oppmerksomhet i språkriktighetshåndbøker (som Vinje 2002: 219), kan også tyde på at skrivere kan føle seg usikre. Intuisjoner varierer en god del, og Frauruds konklusjon etter en spørreundersøkelse om genus ved stedsnavn med svenske informanter fortjener å siteres: «The most striking result ... was the great inter-individual variability» (Fraurud 2000: 177). Også for norsk ser dette ut til å være tilfellet; det er iallfall det Aljoksjina (1995) finner ut fra rundspørring, og mine søk ser ut til å peke i samme retning (jamfør avsnitt 3 nedafor). Også Hagen (1998: 117) sier «genuskongruens ikke er lett å få til med *propriet*».

Hagen går likevel lenger enn de fleste på dette punktet. Han sier om eksempler som *Lofoten er vakker/t* og *Skagerrak er stor/t* at i «disse tilfellene er faktisk begge tenkelige kongruensformer ubrukelige!» (s. 117–18). Dette er ikke en oppfatning som deles av andre som skriver om emnet, og beskjedne korpusfunn gjengitt i avsnitt 3 tyder heller ikke på at alle norskskrivende har samme intuisjon som Hagen. Likevel har Hagen utvilsomt rett i at «kongruenstvangen er problemet» (s. 118), og etter mitt syn er det rimelig å ta Hagen til inntekt for at det hersker stor usikkerhet.

2.3 To nyere drøftinger for svensk

Som skandinavister er vi i den heldige situasjonen at det fins tre store grammatikkverk og mange andre arbeider for det som strukturelt sett på mange vis er samme språket. Ofte er det altså inspirasjon å hente ved å se til dansk og svensk; for formålet med denne artikkelen er bind 2 av *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman et al. 1999, heretter SAG) og Fraurud (2000), som begge beskriver svensk, særlig interessante.

2.3.1 SAG

SAG (bind 2) regner egennavn som en annen ordklasse enn fellesnavna (som de kaller «substantiv», rett og slett). På s. 137 heter det som følger:

Egennamnen får sitt genus huvudsakligen beroende på följande faktorer: betydelsen, hyperonymens genus, sista morfemets genus [...] Ofta pekar mer än en av principerna på samma genus, och det kan vara svårt att veta vilken av dem som ligger till grund för genusvalet. När principerna är i konflikt med varandra förekommer inte sällan vacklan i språkbrukarnas genusval och olika språkbrukare kan ha olika preferenser.

«Hyperonymens genus» gir samme prediksjoner som basisfellesnavnshypotesen (2.2), men SAG opererer altså med tre prinsipper, ikke ett. De åpner også for konflikt mellom disse prinsippene og derav følgende variasjon. Tanken om at genus ved egennavn kan påvirkes av delvis motstridende faktorer eller prinsipper, har klare paralleller i den internasjonale litteraturen om fellesnavn (f.eks. Corbett 1991).

Som nevnt i 2.2 kan det se ut til at noen norske grammatikere har tolket eventuelle endelser som uttrykk for genus, og at det prinsipielt er diskutabelt. SAG s. 138 bemerker at «egennamn som inneholder ett bestämhetssuffix [...] kan ha annat genus enn det suffixet anger, t.ex. *Härjedalen* [...] *det*». Slike observasjoner er relevante for diskusjonen om suffikser markerer genus (2.1); de understøtter Enger & Corbetts (2012) poeng – endelser er ikke automatisk eksponenter for genus. Når vi legger større vekt på pronomenet i dette svenske eksempelet, er det ikke «bare» på grunn av definisjonen av genus, men også fordi det i svensk skal hete *Härjedalen är vackert*, med nøytrum også på predikativet.

Når SAG nevner «sista morfemets genus», får de nevnt noe som mange grammatikere nok har hatt i tankene; morfologisk gjennomsiktighet. Som sagt er neppe alle stedsnavn morfologisk «gjennomsiktige», men noen er det i stor grad. Noen talere sier *Majorstua*, andre *Majorstuen*, og dette har en viss sammenheng med at noen sier *stua*, andre *stuen*. Når det da likevel heter *Majorstua er fint* snarere enn *Majors-tua er fin*, iallfall i min form for norsk (jf. også 3.2.3), er det nok et

argument for at suffikset ikke bør settes likt med genus.⁶⁾ Navn kan leksikaliseres, slik Bakken (1998) viser.

2.3.2 Fraurud

Det mest ambisiøse og interessante forsøket på å si noe om genus ved egennavn i skandinavisk er nok Fraurud (2000). Analysen hennes er tydelig preget av det rammeverket som omtales som kognitiv lingvistik (se for eksempel Croft & Cruse 2004 for innføring), og den dekker mange typer egennavn. Artikkelen er svært innholdsrik, og referatet her må bli kort.

En sentral idé for Fraurud (2000: 171) er at genustilordning arter seg noe annerledes ved fellesnavn enn ved egennavn, ikke minst ettersom det altså ser ut til å være større usikkerhet og variasjon omkring genustilordning ved egennavn. Hun mener genustilordning ved egennavn snarere er motivert referensielt enn leksikalsk; egennavn har med andre ord helst genus etter betydning (ev. referanse), og det gjelder neppe for brorparten av fellesnavna. Ved iallfall mange høyfrekvente fellesnavn får vi stadige påminnelser om genuset deres – vi hører andre si *et bord* eller *stolen var fin* – mens ved iallfall mange stedsnavn kan dette neppe være tilfellet. (Om en ikke bor i Stavanger-området, får en neppe veldig ofte hint om hva som er rette genuset for f.eks. *Madla* – og kanskje får en ikke spesielt mange hint da heller.)

Kanskje er det heller ikke slik at talere kjenner genus på absolutt alle fellesnavn; mange vil for eksempel være usikre på genus ved substantiver som er begrenset til faste uttrykk, som substantivet *fleng* i *vi nevner i fleng*. Men dette er en situasjon som er atypisk ved fellesnavn, men nokså vanlig ved mange egennavn.

Fraurud regner med tre hovedprinsipper. Det ene er «basic-level noun», som svarer ganske bra til «basisfellesnavn», som vi jo har sett på i 2.2. Det andre er «morpho-lexical composition of the name», som i 2.3.1 er omtalt som morfologisk gjennomskiktighet. Det tredje hovedprinsippet,

6) Tyske paralleller er *die Mark* mot *das schöne Dänemark*, *die Burg* mot *das schöne Brandenburg*; Fahlbusch & Nübling (2014: 260) sier at i slike tilfeller er grammatisk hodestatus utradert («morphosyntaktischer Kopfstatus... erloschen»). De ser også slike eksempler, «in denen synchron keine Übereinstimmung mehr zwischen den Genus des appellativen Basisnomens und des Namens besteht», som særlig interessante (s. 283).

«superordinate ontological category», er også et prinsipp Fraurud har felles med SAG. At dette er noe annet enn «basisfellesnavn», kan for eksempel motiveres ved at i svensk er bynavn vanligvis nøytrer, jf. *Stockholm är vackert*, trass i at basisfellesnavnet *stad* ikke er det.

Fraurud (2000: 196) tenker seg at den variasjonen hun finner i kongruensmønstrene, kan redegjøres for ved «competition between ... gender assignment principles». At det kan finnes konkurranse mellom prinsipper, er en utbredt tanke i genusforskningen (jf. 2.3.1).

Fraurud tar også opp variasjon mellom individer. Hun mener informantene kan assosiere til ulike basisfellesnavn (jf. også Aljoksina 1995), og at de kan prioritere morfologisk gjennomsiktighet ulikt; kanskje kan også informanter ha varierende kjennskap til referentene. Om noen for eksempel tilordner stedsnavnet *Torne träsk* «feil genus» i svensk, kan det skyldes at de tror det er ei myr (*ett träsk*), og derfor velger genus etter det, mens *Torne träsk* faktisk er navn på en innsjø.

3 En liten undersøkelse

Norsk og svensk er to delvis ulike språkssystemer, og en utålmodig leser kan ha lurt på om påstandene i 2.3 er relevante for norsk. Et par steder gir den svenske litteraturen vi har sett på, andre prediksjoner enn den norske, og i dette avsnittet skal vi se at den norske empirien ikke alltid støtter den norske litteraturen. Men hvordan finner vi fram til empirien?

3.1 Framgangsmåte

Generelt støtter vel grammatikere seg alltid til sin egen språkfølelse. Det er legitimt, men ikke uproblematisk, noe som har blitt poengtert i seinere år (se for eksempel Johannessen 2003 for et oversyn). Et alternativ, som både Aljoksina (1995) og Fraurud (2000) bruker, er skriftlige spørreskjemaer til informanter. Fraurud (2000: 192) betoner imidlertid at det er problemer også med spørreskjemaer:

When people are consciously focusing on language form [...] their linguistic behavior cannot be taken to directly reflect the language they would use in spontaneous production. A likely assumption in the present case is that the subjects' responses may become biased towards more form-oriented approaches... focus being on form, morphological features may be more salient

I praksis kan dette bety at om talere til vanlig ville si *Grünerløkka er fint* (jf. 3.2.3), kan de likevel i en spørreundersøkelse svare *Grünerløkka er fin*, ettersom de i «testsituasjonen» tenker normativt og reflekterer over at sisteleddet i *Grünerløkka* nettopp er *-løkka*. De tar altså større hensyn til morfologisk gjennomsiktighet (se 2.3.1) enn de ellers ville gjort.

Noen av Aljoksjinas informanter begrunner valget sitt av kongruensformer eksplisitt ved å vise til underforstått «basisfellesnavn» (1995: 26). Her er et konstruert eksempel: Talere kan begrunne valget av felleskjønnskongruens i *Grünerløkka er fin* ved å vise til at Grünerløkka er navn på en bydel, og ordet *bydel* er jo hankjønn. Ved informantundersøkelser gransker en altså også intuisjon, riktignok hos et vesentlig større utvalg enn en enkelt grammatiker.

Ved en del egennavn er det likevel vanskelig å finne evidens for noe som helst uten å trekke inn intuisjon. I denne artikkelen skal også jeg støtte meg til egen (og i noen grad kollegers) intuisjon, men dessuten i beskjeden grad se på produksjon ved hjelp av enkel googling og noen små og få korpus-søk. Det er altså en tanke å forsøke å se hva språkbrukerne faktisk gjør, men det er samtidig viktig å huske at språkproduksjon neppe noen gang er helt uavhengig av intuisjon. Det er faktisk utenkelig at språkbrukere skulle kunne ytre seg på et språk uten å ha intuisjoner om dette språket. Verken produksjon eller intuisjon kan altså aleine gi oss «fasit» i alle tilfeller.

De ordklassene vi vanligvis ser på som relevante for å avgjøre genus ved substantiver, er pronomen, adjektiver og determinativer (jf. 2.1). Dessverre er dette ikke i praksis like enkelt for egennavn som for fellesnavn. Problemet gjelder kanskje særlig personlig pronomen, og det er ikke unikt for norsk. For tysk sier Fahlbusch & Nübling (2014: 259) at «Genus tritt ... selten an die Oberfläche, weil Namen (abgesehen von Personennamen) ... nur äußerst selten pronominalisiert werden». Skal det i norsk hete *Dette er ikke Oslo som jeg kjente den* eller *Dette er ikke Oslo som jeg kjente det*? Personlig er jeg usikker, og det er ikke så enkelt å finne evidens. Dette vil ikke bli drøftet ytterligere.

Determinativer forekommer vanligvis ikke ved de egennavna denne artikkelen fokuserer på, iallfall ikke i skriftspråket. (Unntaket er i eksempler som *Det Oslo jeg engang kjente*, men de vil her bli analysert som en egen konstruksjon; se avsnitt 4.)

Da står vi igjen med predikative adjektiver, som kan gi brukbar evidens i norsk. Her skiller norsk seg fra tysk; i norsk kan jo predikativt adjektiv i prinsippet avsløre genus på et egennavn som er subjekt. Rett nok er det en hake at sånne eksempler – *Oslo er fin/t* – fort blir nokså litterære og ikke så ofte dukker opp spontant. De fleste av oss vil heller si *Det er fint i Oslo*, *Oslo er en fin by* e.l. Det er altså en viss fare for at vi, når vi presser fram kongruens i eksempler som *Oslo er fin/t*, gransker intuisjoner snarere enn genuin produksjon. Like fullt er det relativt sett mest å hente om genus ved predikative adjektiver for den gruppa av navn denne artikkelen tar opp.

Et annet problem – som samtidig er et viktig funn – er at det er varierende intuisjoner omkring genus på egennavn, slik både SAG og Fraurud (2000) påpeker for svensk (se avsnitt 2.3), formodentlig mye mer enn for fellesnavn. Denne variasjonen blir ikke så ofte betont i den norske litteraturen, men Aljoksina (1995) er et hederlig unntak. De enkle søkene som er gjort i denne artikkelen, peker i samme retning. For eksempel finner jeg såpass mange treff både på *Paris er vakkert* og *Paris er vakker* (3.2.2) at det er vanskelig å betegne noen av alternativene som direkte ugrammatiske.

Som sagt bygger denne artikkelen blant annet på enkle google-søk. Søkene har vært begrenset til bokmål. Det skyldes dels at dette skriftspråket er mye bedre belagt på nettet, dels at jeg ikke ser noen grunn til å anta at nynorsk er veldig annerledes. Dette betyr også at jeg i praksis bare har regnet med to kjønn ved søk på adjektivene, nemlig felleskjønn og intetkjønn.⁷⁾

Til undersøkelsen som blir presentert nedafor, har jeg googlet mer eller mindre tilfeldige søkestrenger som inneholdt egennavn + *er* + adjektiv i nøytrum og felleskjønn, altså for eksempel «Bergen er vakkert» og «Bergen er vakker», med anførselstegn rundt for å utelukke irrelevante treff. Dersom det kommer opp veldig mange treff, vil Google automatisk redusere tallet ved å luke ut en del treff som ser veldig like ut, men også av de gjenværende vil det være mange som er identiske, og jeg har neppe

7) Det er nå engang slik at bortsett fra adjektivforma *lita*, som er sjelden i bokmål uansett, gir ingen adjektiver grunnlag for å regne med noe hunkjønn på adjektivene i bokmål (om en da ikke regner *eigen* som adjektiv, men det er ikke så vanlig lenger, og *eiga* er også sjelden i bokmål uansett).

lyktes med å luke ut alle. Derfor bør tall på treff i Google i tabellene nedfor tas med en stor klype salt.

Å google er selvfølgelig ikke like bra som å søke i et korpus (se igjen Johannessen 2003). Samtidig er det slik at sjøl ellers store korpus ikke har så veldig mange relevante eksempler på det jeg leiter etter. I det store Habit-korpuset ved Tekstlaboratoriet UiO, et korpus som har 1,18 milliarder bokmålsord, fant jeg for eksempel ett treff på *Trondheim er fint*, ingen på *Trondheim er fin*. Habit har likevel vært velegnet fordi det sikrer at opphavsskribentene er norske (noe de slett ikke trenger være ved googling), og fordi det er tale om et kvalitetssikret og omfattende korpus. Men treffene har altså vært bemerkelsesverdig få i de fleste tilfeller.

Jeg har også forsøkt å søke på bestemte stedsnavn bare fulgt av *er*. Et praktisk problem er imidlertid at en god del norske stedsnavn også er navn på idrettslag. Om en for eksempel søker i Habit på *Lillestrøm er*, får en veldig mange treff som handler om fotballklubben. De kan umulig få telle som evidens for genus på stedsnavnet. I praksis har det vært vanskelig å håndtere så mange treff som slike søk har gitt. Derfor har jeg søkt med spesifisert adjektiv; det har i sin tur gitt få treff, men de var i det minste håndterlige.

Stundom er det nokså vanskelig å tolke beleggene. Belegg med stedsnavn i kombinasjon med predikativ i nøytrum kan potensielt representere såkalte pannekakesetninger (2.1). Ved siden av *Drammen er fin*, som er det Beito og NRG foreskriver, kunne en for eksempel tenke seg *Drammen hadde vært fint*. Da vises det kanskje ikke egentlig til byen Drammen, men snarere til en prosess som involverer Drammen – det hadde kanskje vært fint å flytte til Drammen, etablere filial der, la den neste tv-serien utspille seg der... For nå å ta en parallell fra fellesnavna: Om vi skulle lure på hva som var genus for *vodka*, hadde det vært synd om et eksempel *vodka er godt* fikk avgjøre saken aleine. Dermed er likevel ikke sagt at vi automatisk kan gå ut fra at det som kan være en pannekakesetning, må være det. Personlig kunne jeg nok godtatt begge alternativer i for eksempel *Drammen hadde vært fin/t, om det ikke var for alt regnet*, uten at jeg ser noen klar forskjell i betydning.

Det ene eksempelet jeg finner i Habit på *Drammen er fint* (mot null på *Drammen er fin*), trenger slett ikke leses som en pannekakesetning, samtidig som en sånn lesning er mulig.

Poenget er at det er vanskelig å si hvor sterk tendensen til nøytrum faktisk er uten å gå nøyere inn på hvert enkelt treff enn det som har vært mulig i denne omgangen. Etter mitt skjønn kan vi ikke uten videre gå ut fra at alle eksempler på nøytrumskongruens ved stedsnavn må være pannekakekongruens. I så fall immuniserer vi det tradisjonelle synet mot empirien.

En konsulent sier at for han er felleskjønn mulig ved alle de stedsnavna han kan tenke på, mens intetkjønn vil signalisere pannekakesetning. For meg er det bare ikke sånn; min personlige språkfølelse (for hva den måtte være verdt hos en grammatiker) sier for eksempel at *Frogner er fin* rett og slett er utelukket. Om en insisterer på at for eksempel de to setningene *Frogner er vakkert* og *London er stort* må leses som pannekakesetninger, åpner det også for visse vansker, fordi skoleeksempler på slike setninger har subjekter som metonymisk betegner prosesser – å spise sild/pannekaker eller drikke vodka er sunt/godt – og det er litt vanskelig å se at det er prosesser involvert i disse to eksemplene. Dette er rett nok ingen avgjørende innvending, men vi kan ikke forfølge spørsmålet her.

Det kan altså virke som det uansett kreves kvalitative vurderinger – som i sin tur involverer forskerens egen intuisjon – som vi uansett ikke kommer helt utenom i grammatikken (Itkonen 2005). Men det er bedre å prøve å dra inn flere typer evidens.

I tabellene som følger, har jeg søkt på spesifikke egennavn og spesifikke adjektiv. Verbet er alltid *er*. U står for antall forekomster av adjektiv i felleskjønn (utrum), N for antall forekomster av intetkjønn (nøytrum).

Tegnet # markerer at Google har redusert tall på grunn av identiske treff, § at et treff er en mulig pannekakekonstruksjon (jf. avsnitt 2.1) og derfor irrelevant. Stjernetegn * markerer at tallet inneholder irrelevante treff. Tabellene inneholder ikke søk som gav 0 treff.

3.2 Noen funn

3.2.1 Navn på øyer

Etter Beitos hypotese burde øynavn få felleskjønnskongruens. NRG s. 157 er her på linje. SAG s. 138 sier derimot at «öar är neutrum (vanligtvis)». Det er selvfølgelig fullt mulig at dette er ulikt i norsk og svensk,

men det er nå et empirisk spørsmål der det går an å finne data. Jeg har gjort et par tilfeldige søk på kombinasjoner av øynavn og predikativt adjektiv, jf. tabell 1-1 og 1-2.

Tabell 1-1 Øynavn og kongruens i Google-søk

Øynavn	Adjektiv		U	N
Nøtterøy	vakker		0	6
	populær		1	0
Kråkerøy	populær		0	1
	fin		0	1
Senja	populær		1	0
	vakker	#	12	32
	fin		3	5
Tjøme	fin	#	0	21
	vakker	#	2	8

Tabell 1-2 Øynavn og kongruens i Habit

Øynavn	Adjektiv		U	N
Hvasser og halve Brøtso	strømløs			1
Jomfruland	liten og sårbar		1	
Senja	fin			1 §

«As regards the assignment of gender to islands, we find variation among grammarians, as well as among the subjects [d.e. informantene]», sier Fraurud (2000: 190), og det stemmer nok også her. Likevel ser det for meg ut til at SAG kommer den norske virkeligheta nærmere enn det Beito og NRG gjør; øynavn tar oftere nøytrums kongruens enn felleskjønn i norsk. Hypotesen om basisfellesnavn slår ikke helt til i det vesle utvalget jeg har tatt.

3.2.2 Navn på byer

Etter det Beito sier, burde navn på byer være maskuliner. Her er NRG s. 157 fullstendig på linje; de angir eksempler som *Bergen er vakker* og *Hvor stor er London?*, og de betegner alternativene *Bergen er vakkert* og *Hvor stort er London* som ugrammatiske. Både SAG s. 137 og Fraurud angir derimot nøytrum for byer i svensk. Aljoksjina (1995: 29) mener

navn på byer skulle få nøytrum ut fra «navn på områder», men felleskjønn ut fra basisfellesnavnet *by*.

Enkle google-søk gir flere treff på felleskjønnsformene ved NRGs to eksempler *London er stor/t*, *Bergen er vakker/t*, men de gir ikke egentlig grunnlag for å betegne nøytrum som ugrammatisk. Jeg har gjort et par enkle tilfeldige søk på andre kombinasjoner av bynavn og predikativt adjektiv. Mønsteret er ikke entydig, se tabell 2-1 og 2-2.

Tabell 2-1 Bynavn og kongruens, søk i Google

Bynavn	Adjektiv	U	N
Bergen	stor	4	1
Bergen	vakker	110 *	41 *
Oslo	stor	7	9
	fin #	90 *	60 *
	liten #	50 *	75 *
Gjøvik	vakker	1	2
	fin	1	4
Sarpsborg	fin #	1	2
Paris	vakker #	60	37
Ålesund	vakker #	70	20
London	stor #	80 *	50 *

Tabell 2-2 Bynavn og kongruens, søk i Habit

Bynavn	Adjektiv	U	N
Bergen	vakker	5	2
Bergen	fin	1	2
Bergen	stor	0	2
Oslo	liten	2	1
Oslo	stor	3	4
Oslo	fin	1	6
Oslo	vakker	7	0
Oslo	stygg	0	1
Trondheim	fin	0	1
Trondheim	stor	0	2
Trondheim	fæl	0	1
Drammen	fin	0	1 §
Bodo	fin	0	1
Stockholm	vakker	2	0
Stockholm	stor	1	0
København	vakker	1	0
London	fin	0	2
London	stor	1	3
London	vakker	0	1

Paris	vakker	1	0
Paris	fin	0	1
Berlin	fin	1	0
Berlin	stor	0	1
Amsterdam	fin	1	0

Konklusjonen på dette punktet blir at det er variasjon – igjen. Hypotesen om basisfellesnavn klarer seg bedre her enn ved øynavnene i 3.2.1; bynavn tar ofte felleskjønnskongruens, men samtidig er tendensen til nøytrum sterkere enn basisfellesnavnet *by* skulle tilsi.

3.2.3 Navn på bydeler

Bydeler er nøytrere, ifølge både Fraurud og SAG. Her sier Beito og NRG ikke noe eksplisitt, men basisfellesnavnshypotesen skulle vel helst tilsi felleskjønn, om noe. Men det ser ut til at bydeler like ofte tar nøytrums-kongruens, også i norsk, sjøl om empirien ikke er entydig her heller – og dessuten særdeles spinkel.

Tabell 3-1 Navn på bydeler og kongruens, søk i Google

Navn	Adjektiv	U	N
Frogner	fin	0	3
Majorstua	fin	0	1
Roa	fin	0	2?
Grünerløkka	fin	1	2
Grünerløkka	hipp	2	13 *
Grefsen	fin	0	4
Nordnes	fin	0	3
Grønland	fin	0	1
Lade	fin	0	1
Vaterland	fin	0	1

Tabell 3-2 Navn på bydeler og kongruens, søk i Habit

Navn	Adjektiv	U	N
Frogner	ung	1	0
Frogner	hipp	1	0
Frogner	grei	0	1 §
Grünerløkka	kul	0	2 sikre, 1 §
Grünerløkka	aktuell	0	1 §
Grünerløkka	hipp	0	2

Det går likevel an å hevde at det underforståtte basisfellesnavnet heller skulle være *strøk, område* enn *bydel*. Som nevnt er hypotesen om basisfellesnavn ikke så restriktiv i praksis (2.2).

Etter min intuisjon er det en del bydelnavn som vanskelig kan få felleskjønns kongruens, for eksempel *Grefsen, Lade, Nordnes, Blindern, Grønland, Vaterland, Frogner, Bragernes*. For noen av disse er nok også morfologisk gjennomsiktighet (2.3) relevant. Omvendt vil nok morfologisk gjennomsiktighet støtte felleskjønn ved for eksempel *Groruddalen, Svartlamoen, Godalen*; her har iallfall jeg større vansker med intetkjønn.

3.3 Kort konklusjon for tre typer navn

I en helt annen sammenheng, basert på en *veldig* mye større undersøkelse, sier Bäckström (2020: 108f.) at «siffror i digital korpuslingvistik sällan bör uppfattas som helt exakta», og det gjelder så avgjort også i vår sammenheng. De talla jeg har presentert, er så små at de bør tas med flere klyper salt. Likevel er det et spørsmål om de lar seg forlike med de nokså utvetydige grammatikalitetsvurderingene en del norske grammatikere har satt fram. En skal faktisk ikke avvise empirien. Ut fra de noe sprikende talla er det tydelig variasjon, her som så ofte ellers ved egennavns genus; den konklusjonen oppfatter jeg som trygg.

Om vi skal tvinge mer ut av talla, blir resonnementet mitt slik: Når *Habit* gir oss 8 treff på *Tjøme er vakkert*, 2 på *Tjøme er vakker*, er det da rimelig å si at øynavn utelukkende tar felleskjønn i norsk? Når *London er stort* får 3 treff, *London er stor* 1, er det da rimelig å si at det eneste grammatiske er *London er stor*? Talla er som sagt små, men i det vesle utplukket jeg har sett på, stemmer ikke basisfellesnavnshypotesen så godt for øynavn; de ser oftest ut til å ta nøytrum. (Her stemmer faktisk den svenske litteraturen bedre enn den norske litteraturen for norsk empiri, iallfall for de navna som er sjekket her.) Ved bynavn og bydelnavn er det vanskeligere å konkludere like tydelig, men ved bynavn er nøytrum iallfall såpass vanlig at det virker urimelig å betegne det som direkte ugrammatisk.

Dette indikerer at basisfellesnavnshypotesen aleine ikke er tilstrekkelig. Vi må anta at den svenske litteraturen har to gode tillegghypoteser i morfologisk gjennomsiktighet og type navn. Til støtte for type

navn taler det funnet at nøytrum dominerer ved øynavn; til støtte for morfologisk gjennomsiktighet taler (foruten min intuisjon) den observasjonen at ved Google-funn på bydeler (tabell 3-1) er det bare det morfologisk gjennomsiktige bydelsnavnet *Grünerløkka* som kan få predikativ i felleskjønn.

4 Nøytrum og virtuell referanse

4.1 *Det gamle Kristiania* er semantisk kongruens

Beitos observasjon om at bynavn har «nøytralt genus saman med adjektiv i bunden form, t.d. *det gamle Oslo*» er åpenbart riktig (jamfør det ugrammatiske **den gamle Oslo*), men det er et faktum som formelig skriker etter forklaring. Hankjønnsordet *by* skifter jo ikke genus til nøytrum fordi om det står et adjektiv foran. Beito avgrensner sin observasjon til bynavn, men NRG s. 157 utvider med rette observasjonen til også å gjelde øynavn med eksempelet *det nye Utsira*. NRG utvider også observasjonen ved bare å si «et foranstilt adjektiv», igjen med rette, for adjektivet trenger ikke nødvendigvis stå i «bunden form»; NRGs eksempel er *et vakkert Bergen*.

Likevel er nok også NRG litt vel restriktive, for det er ikke bare ved foranstilte adjektiver vi finner slike eksempler der bynavn (og øynavn) er nøytrer. Vi finner dem også ved possessiver, som i *mitt Stavanger*, *mitt Tjøme*, og ved etterstilte restriktive relativsetninger, som i *det Oslo jeg en gang kjente*. Også her er det obligatorisk nøytrums kongruens, og det er bemerkelsesverdig hvor tydelige intuisjonene er her. Sjøl kan iallfall jeg være i tvil om *Stavanger* skal være *fin* eller *fint*, men ikke om at **min Stavanger* og **Den Stavanger jeg en gang kjente* er så utelukket som det kan få blitt.

NRG har samtidig et viktig poeng i omtalen av eksempler som *et vakkert Bergen* og *det gamle Oslo*. De sier (s. 157) at i «slike tilfeller er det et karakteristisk trekk ved stedet – eller en spesifikk periode i stedets historie – som omtales». Det ligger altså en spesiell semantikk bakom bruken av nøytrum her, og i denne artikkelen går vi ut fra at det er tale om semantisk kongruens i fraser som *Det gamle Kristiania*. (Semantisk kongruens er omtalt nærmere i 2.1 ovafor i forbindelse med eksemplene *Var fruentimmeret gal?* og *Italia er ikke lette å slå*.)

4.2 Men er det egennavn?

Egennavn er prototypisk etiketter for en eneste unik referent (SAG s. 118). Da krever eksempler som *Det gamle Hammersborg, mitt Stavanger* nærmere drøfting. Disse eksemplene åpner jo for at det også fins *et nytt Hammersborg* eller *ditt Stavanger*. Har vi da fortsatt med egennavn å gjøre? Svaret i det følgende er «ja». Her bygger jeg på von Heusinger & Wespel (2007, 2009) og von Heusinger (2010). Ved *Det gamle Hammersborg* åpnes det jo for at det finnes et annet *Hammersborg*, men disse to er *ulike utgaver av den samme referenten*. På samme vis er *mitt Stavanger* ikke identisk med *ditt Stavanger*, men det er likevel tale om *utgaver av samme referent*. Slik skiller disse eksemplene seg fra appellative lesemåter («deproprialisering») av typen *to mazdaer*, der et egennavn så å si blir «konvertert» til fellesnavn, og der det altså er tale om to ulike referenter.

Von Heusinger (2010: 102) spør om egennavn i det hele kan forenes med ubestemt artikkel (determinativ); en del autoriteter i den tyske litteraturen han siterer, svarer forståelig nok «nei», men von Heusinger mener faktisk at noen bruksmåter av egennavn kan forenes med artikler. Om vi ser på et norsk eksempel, som *en topptrent Warholm*, vil det være urimelig å regne *Warholm* som fellesnavn, ettersom det stadig er etikett for én og bare én bestemt referent (helt ulikt *en gammel mazda*, for eksempel). Snarere virker det igjen rimelig å tale om en spesiell utgave; denne utgaven av *Warholm* er formodentlig enda bedre trent enn vanlig. Ved slike eksempler taler von Heusinger (2010: 114) om instansieringsrelasjoner, som han ser som noe annet enn appellative lesemåter.

Von Heusinger (2010: 109) sier betydningsskilnaden mellom ubestemt og bestemt ved slike bruksmåter i tysk er «nicht ganz verstanden», og det stemmer nok også for norsk. Likevel synes det rimelig å si at ved bestemt form kan det være tale om mer permanente egenskaper, jf. *Det var den smellvakre Gene Tierney som hadde hovedrollen i filmen «Laura»*. Nå trenger ikke bestemthet i slike eksempler nødvendigvis utløse en lesning av adjektivet som ord for permanent egenskap, jf. *Det var den gravide Sigrid som vant, mens den småfulle Kari ble disket*. Like fullt er det iallfall i regelen slik at ubestemt determinativ typisk bidrar til en lesning av adjektivet som midlertidig egenskap. Adjektivfraser som betegner permanente egenskaper, kan altså virke litt snodige i slike eksempler:

? *Det var en amerikansk Gene Tierney som spilte hovedrollen*
 ? *Det var en to meter lang Benjamin Lyngfelt som var opponent*⁸⁾

Den gravide Sigrid og en topp trent Warholm kan sammenlignes med *Det gamle Hammersborg*; von Heusinger & Wespel taler her om stadier. NRGs karakteristikk er meget dekkende; vi taler her om «en spesifikk periode i stedets historie» – eller altså navnebærerens. Det som ikke er knyttet til periode, men heller til «karakteristiske trekk» ved navnebæreren, f.eks. *den smellvakre Gene Tierney* eller, for nå å vende tilbake til stedsnavna, Aljoksjinas eksempel *det borgerlige Sandefjord*, det omtaler von Heusinger & Wespel som manifestasjoner. Manifestasjonslesemåter er ikke avgrenset i tid, slik stadiene er; men begge er instansieringsrelasjoner, og det er ulikt appellative lesemåter. Begge eksemplene representerer «denominativ bruk» (von Heusinger & Wespel 2007: 334). Propriene er her brukt på en måte som oppviser visse fellestrekk med fellesnavn, men de er likevel ikke fellesnavn. (Se også SAG s. 122–4.)

Kort sagt: *Det borgerlige Sandefjord* og *Det gamle Oslo* er begge fraser som er nøytrum, men ingen av dem er appellativiske. Nøytrumsbruken skyldes semantikken og konstruksjonen; vi har å gjøre med semantisk kongruens, og det følger ikke ubetinget at *Sandefjord, Oslo* er nøytrer – like lite som det at *vodka er sunt* nødvendigvis viser at *vodka* er et nøytrumsord.

I begrepsbruken fra von Heusinger er *Det borgerlige Sandefjord* manifestasjon, *Det gamle Oslo* stadium. Stadie-bruken er helst med bestemt artikkel (von Heusinger 2010: 109), men ikke nødvendigvis, jf. *Bildet viser en ung Gene Tierney*. Von Heusinger (2010: 112–113) bemerker at manifestasjoner er hyppige i kontrafaktisk, negativ og spørrende bruk (jf. avsnitt 4.3).

8) Riktignok kan slike eksempler uten videre gis god mening om man leser dem som 'det var en for meg ukjent amerikansk person ved navn Gene' osv., men det er altså ikke den lesningen vi er ute etter her. Og merk altså at *den amerikanske Gene Tierney, den to meter lange Benjamin Lyngfelt* går helt fint.

4.3 Virtuell referanse

Som nevnt blir det gjerne sagt i den norske litteraturen at bynavn i regelen tar felleskjønn, at det skal hete for eksempel *Kristiania var vakker*, men likevel *det gamle Kristiania* (jf. Aljoksjina 1995: 23). Sjølv ville jeg nok også akseptert *Kristiania var vakkert*, men hovedsaken er uansett skilnaden mellom determinativet og predikativet; nøytrum på determinativet er obligatorisk – ingen vil foreslå *den gamle Kristiania* eller *min Stavanger*. Men hvorfor er da nøytrum obligatorisk i *det gamle Kristiania*, *det borgerlige Sandefjord*? Argumentasjonen ovafor indikerer semantisk kongruens, men hvorfor nøytrum?

Enger & Haugen (2017), Haugen & Enger (2019) foreslår at «virtuell referanse» utløser nøytrum. Deres utgangspunkt er pannekakesetninger (se 2.1 ovafor), som de ser som utslag av semantisk kongruens. Etter deres syn vises det i pannekakesetninger til noe tenkt, i motsetning til *Disse pannekakene var jammen gode, akkurat denne vodkaen er faktisk sunn* osv. I syntaksen er altså nøytrum ofte mulig eller til og med regelen når det er referanse til tenkte størrelser, og dette omtales som «virtuell referanse». Begrepet stammer fra den kognitive lingvisten Langacker (2008). Her er noen av eksemplene hans oversatt til norsk:

Bror min har ingen bil

Enhver hobbit eier en enhjørning

En kattunge liker å jage et nøste (eksempelet skal leses generisk)

Her er det altså referanse til noe tenkt, noe fiktivt. Langacker (2008: 289f.) sier at «A referent that has to be ‘conjured up’ is said to be **virtual** ... The suggestion, then, is that definite and indefinite nominals portray their referents as actual and virtual, respectively, when considered locally and on a provisional basis.»

Hvorfor skulle så nøytrum være genus for det tenkte/fiktive i skandinavisk? Svaret er at det tenkte er abstrakt og mangler tydelig avgrensing – og dermed befinner seg nederst i animathetshierarkiet. Animathet handler enkelt sagt om kontrasten mellom det levende og det ikke-levende. Animathetshierarkiet er relevant for mange språklige fenomener, og det er omtalt av et utall lingvister; framstillinga i det følgende bygger særlig på Nessel & Enger (2011). Hierarkiet fins i mange litt ulike versjoner og under ulike navn, som «figure-ground hierarchy», «empathy hierarchy»

og «individuation hierarchy». De ulike betegnelsene gjenspeiler at hierarkiet ikke utelukkende handler om kontrasten mellom det levende og det ikke-levende. Det er flere andre beslektede og interagerende faktorer involvert – bestemthet, individuering (altså avgrensning), «topic-worthiness», abstrakthet og saliens. Her er en svært enkel versjon av hierarkiet:

Ord/frase betegner	Eksempelord
Mennesker	<i>gutt, jente</i>
Dyr	<i>hest, hund</i>
Avgrenset objekt	<i>stol, mobiltelefon</i>
Abstrakter og masser	<i>filosofi, vodka, bryting</i>

En tradisjonell idé i studiet av skandinavisk genus er at maskulinum og femininum, eventuelt slått sammen til «felleskjønn», som i dansk, svensk og en god del norsk, er genus for det som er høyest i animathetshierarkiet, mens nøytrum er for det som er nederst. Dette er veldig langt fra noen jernregel, men det er en tendens som blant annet viser seg i at ord for mennesker gjerne er felleskjønn i svensk, mens masseord ofte er nøytrere (Teleman 1987), og at vi nødvendig bruker nøytrum ved predikative adjektiver og personlige pronomener om det vises til mennesker.

Animathetshierarkiet er antroposentrisk (menneskesentrert), og det gjenspeiler ikke direkte forhold i den objektive virkeligheta. *Gras* og *gjær* er for eksempel levende, men vi oppfatter dem ikke som det, men som masser. En tese hos Enger & Haugen (2017) (se også Haugen & Enger 2019, Enger 2004) er at subjektene i pannekakesetninger typisk er nederst i animathetshierarkiet, ofte masser, abstraksjoner og nominaliseringer. Sånn sett strir de mot «vanlige» subjekter, som i regelen er betegnelser på mennesker, altså høyt oppe i animathetshierarkiet. Vanlige subjekter er gjerne definite, i pannekakesetninger er subjektet helst indefinitt. Mens det har vært nokså utbredt å tenke seg at pannekakesetningene 'egentlig' hadde et underforstått subjekt som gjerne betegnet en proposisjon (for eksempel Faarlund 1977, NRG), betoner Enger & Haugen at å vise til en prosess er å vise til en abstraksjon. De ser altså subjektene i pannekakesetninger som eksempler på virtuell referanse. Jamfør *vodka er sunt* mot *denne vodkaen er faktisk sunn*; *vodka hadde vært godt nå* mot *denne*

vodkaen var jammen god. Det er nøytrum på adjektivet når referansen er virtuell.

På denne bakgrunnen er bruken av nøytrum ved «stadier» ikke lenger så vanskelig å forstå. I et eksempel som *Det gamle Kristiania* er referansen opplagt virtuell; referenten «has to be conjured up» (Langacker 2008). Å referere til en utgave av et egennavn krever unektelig en del «conjuring up». Dette er kanskje mer opplagt ved stadier enn ved manifestasjoner. Men som nevnt i 4.2 er manifestasjoner ifølge von Heusinger (2010: 112–113) hyppige i kontrafaktisk, negativ og spørrende bruk i tysk. Vi kan anta at det samme gjelder for norsk. Kontrafaktisk bruk (*Et annet USA kunne vært fint*) og negativ bruk (*Ingen Trump holder ord*) er per definisjon eksempler på virtuell referanse. Det er kanskje ikke like åpenbart at spørrende bruk er virtuell referanse, men det vil iallfall ofte være det, jf. *Kjenner du deg igjen i dette USA?* På denne bakgrunnen virker det rimelig å anta at også manifestasjoner i regelen er virtuelle. Det åpner for nøytrum. Dessuten er både stadier og manifestasjoner som nevnt instansieringsrelasjoner av et egennavn. Ettersom egennavn typisk viser til én eneste referent, kreves det litt «conjuring up» bare for å tenke seg en manifestasjon av egennavnet i det hele.

Nøytrum i eksempler som *Det gamle Kristiania* er altså eksempler på semantisk kongruens og på virtuell referanse. Slik sett er det nøytrum her av delvis samme grunn som det er nøytrum i *pannekaker er godt, vodka er sunt*.

Om denne analysen aksepteres, er det verdt å merke seg at den neppe hadde vært mulig uten begrepet virtuell referanse. Slik sett gir analysen indirekte et argument for at de teoriene som går under samleetiketten kognitiv lingvistikk, med Langackers versjon som en av de mest sentrale, inneholder nyttige verktøy. I norsk sammenheng har nytten av slik lingvistikk tidligere også vært hevdet for eksempel for navnegransking (f.eks. Bakken 1998), og for flere nær beslektede disipliner, som studiet av språkhistorisk endring (f.eks. Wetås 2008, Vindenes 2018, Odden 2019), ordlagings (f.eks. Eiesland 2015, Nesset 2018) og syntaks (f.eks. Kristoffersen et al. 2011, Haugen 2012).

5 Konklusjoner

Hovedpoengene i artikkelen er som følger. Intuisjonene omkring genus på stedsnavn kan variere ganske mye. Slik er stedsnavn ulike fellesnavn.

Dette er påpekt før av bl.a. Aljoksjina (1995) for norsk og Fraurud (2000) for svensk, men innsikten har i liten grad funnet veg inn i de norske grammatikkene. Avsnitt 3, som presenterer data fra enkle, små søk, støtter Aljoksjinas poeng; det er utbredt variasjon også i praksis.

Den utbredte hypotesen om at norske egennavn får samme genus som et «basisfellesnavn», har mye for seg, men aleine er den ikke tilstrekkelig. Det viser det faktum at øynavn, iallfall i det vesle utplukket jeg har undersøkt i, oftere tar predikative adjektiver i intetkjønn enn i felleskjønn, jf. *Nøtterøy er fint*. Sannsynligvis må vi også i norsk grammatikk regne med flere årsaker til et stedsnavns genus, i tråd med både SAG og Fraurud (2000) (avsnitt 2.3). I tillegg til basisfellesnavn må vi anta at både type sted og morfologisk gjennomsiktighet kan spille inn (avsnitt 3).

Artikkelens kanskje mest originale bidrag, avsnitt 4, handler om bruken av nøytrum i konstruksjoner som *Det gamle Kristiania*. At kongruensen i slike eksempler er en annen enn ofte ellers ved bynavn, er velkjent, men det er ikke tidligere foreslått noen forklaring. I tråd med von Heusinger (2010), von Heusinger & Wespel (2007, 2009) kan vi regne eksempler som *Det gamle Kristiania* som «stadier». Det er tale om instansiering – *Kristiania* er et egennavn også i *Det gamle Kristiania*. Det er også en annen instansieringsbruksmåte av egennavn, *det vakre Paris*, som von Heusinger & Wespel betegner som «manifestasjon». Vi regner altså begge disse bruksmåtene av egennavn som fortsatt propriale.

Nøytrumsbruken i *Det gamle Kristiania*, *Det vakre Paris* er etter analysen som er foreslått her, et utslag av semantisk kongruens. Når nøytrum er obligatorisk i disse to lesemåtene, er grunnen at i skandinavisk bruker vi gjerne nøytrum når vi viser til tenkte størrelser. Det er altså tale om virtuell referanse, slik Haugen & Enger (2019) argumenterer for i sin analyse av setninger som *pannekaker er godt*, *vodka er sunt*. Virtuell referanse vil si at referenten må bli «conjured up» (Langacker 2008). Det faktum at det må hete *Det gamle Kristiania*, støtter altså Haugen & Engers (2019) forslag til analyse av pannekakesetninger; det er ikke bare i pannekakesetninger at nøytrum er genus for virtuell referanse. Det er altså på et vis samme årsak til den litt uventede nøytrumsbruken i *Det gamle Oslo* som i mer velkjente eksempler som *pannekaker er godt*, *vodka er sunt*.

Referanser

- Ackermann, Tanja & Barbara Schlücker 2018 (red.): *The morphosyntax of proper names*. *FoLing* 51/2.
- Aljoksjina, Maria L. 1995: Egennavn og den grammatiske kategorien kjønn. *NN* 12. 23–34.
- Bakken, Kristin 1998: *Leksikalisering av sammensetninger*. Oslo.
- Beito, Olav T. 1986: *Nynorsk grammatikk*. 2. utg. Oslo.
- Berulfsen, Bjarne 1967: *Norsk grammatikk*. Oslo.
- Bäckström, Linnea 2020: *Etableringen av ha-bortfall i svenskan*. (Doktoravhandling) Göteborg.
- Corbett, Greville G. 1991: *Gender*. Cambridge.
- Corbett, Greville G. 2006: *Agreement*. Cambridge.
- Corbett, Greville G. & Sebastian Fedden 2016: Canonical gender. *Journal of Linguistics* 52. 495–531.
- Croft, William & D. Allan Cruse 2004: *Cognitive linguistics*. Cambridge.
- Dahl, Östen 2000: Animacy and the notion of semantic gender. Barbara Unterbeck m.fl. (red.): *Gender in grammar and cognition*. 99–116. Berlin.
- Eiesland, Eli Anne 2015: *The semantics of Norwegian noun-noun compounds*. (Doktoravhandling) Oslo.
- Enger, Hans-Olav 2004: Scandinavian pancake sentences as semantic agreement. *Nordic Journal of Linguistics* 27. 5–34.
- Enger, Hans-Olav & Greville G. Corbett 2012: Definiteness, Gender, and Hybrids: Evidence from Norwegian Dialects. *Journal of Germanic Linguistics* 24. 287–324.
- Enger, Hans-Olav & Tor Arne Haugen 2017: Styrking og svekking av genussemantikk – ei diakron drøfting av (in)animathet ved pannekakesetninger og anaforisk den. *MM* 2017, hf. 2, 43–72.
- Enger, Hans-Olav & Kristian Emil Kristoffersen 2000: *Innføring i norsk grammatikk*. Oslo.
- Fahlbusch, Fabian & Damaris Nübling 2014: *Der Schauinsland – die Mobilier – das Turm*. Das referentielle Genus bei Eigennamen und seine Genese. *Beiträge zur Namenforschung* 49. 245–288.
- Fraurud, Kari 2000: Proper names and gender in Swedish. Barbara Unterbeck m.fl. (red.): *Gender in grammar and cognition*. 167–220. Berlin.

- Faarlund, Jan Terje. 1977. Embedded clause reduction and Scandinavian gender agreement. *JL* 13. 239–57.
- Hagen, Jon Erik 1998: Litt om proprium som grammatisk kategori i norsk. Gunnstein Akselberg & Jarle Bondevik (red.): *Ord etter ord. Heiderskrift til Oddvar Nes*. 115–123. Bergen.
- Halmøy, Madeleine 2016: *The Norwegian Nominal System. A Neo-Saussurean Perspective*. Berlin.
- Handschuh, Corinna & Antje Dammel 2019 (utg.): *The grammar of names. Sprachtypologie und Universalienforschung*, 72. hefte 4.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft 2011: *Grammatik over det Danske Sprog*.
- Haslum, Vidar 1996: Kva er eit stadnamn? *NN* 13. 7–35.
- Haugen, Tor Arne 2012: *Polyvalent Adjectives in Norwegian: Aspects of their Semantics and Complementation Patterns*. (Doktoravhandling) Oslo.
- Haugen, Tor Arne & Hans-Olav Enger 2019: The semantics of Scandinavian pancake constructions. *Linguistics* 57. 531–575.
- Helmbrecht, Johannes, Damaris Nübling & Barbara Schlücker & 2017 (utg): *Namengrammatik. Linguistische Berichte*. Sonderheft 23.
- Heusinger, Klaus von 2010: Zur Grammatik indefiniter Eigennamen. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. 38. 88–120.
- Heusinger, Klaus von & Johannes Wespel 2007: Indefinite proper names and quantification over manifestation. E. Puig-Waldemüller (red.): *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 11. 332–345. Barcelona.
- Heusinger, Klaus von & Johannes Wespel 2009: Indefinite Eigennamen in generischen Sätzen. *Linguistische Berichte*. 217. 3–35.
- Hockett, Charles 1958: *A course in modern linguistics*. New York: Macmillan.
- Itkonen, Esa 2005: Concerning the synthesis between intuition-based study of norms and observation-based study of corpora. *SKY Journal of linguistics* 18. 357–377.
- Johannessen, Janne Bondi 2003: Innsamling av språklige data: Informanter, introspeksjon og korpus. Janne Bondi Johannessen (red.): *På språkjakt – problemer og utfordringer i språkvitenskapelig datainnsamling*. 133–172. Oslo.
- Josefsson, Gunlög 2006: Semantic and grammatical gender in Swedish – independent but interacting dimensions. *Lingua* 116. 1346–1368.

- Kristoffersen, Kristian E. 2000: Ordklassane pronomen og determinativ – kor gode er argumenta for å skilje dei i norsk? *MM* 2000. 181–194.
- Kristoffersen, Kristian E., Ålov Runde, Marianne Lind & Hans-Olav Enger 2011. «Vi skal på kino»: Modalverb i norsk med og uten infinitt verb. *MM* 2011. 65–86.
- Källström, Roger 1993: *Kongruens i svenskan*. (Doktoravhandling) Göteborg.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar*. Oxford.
- Lie, Svein 2003: *Innføring i norsk syntaks*. 5. utg. Oslo.
- Lødrup, Helge 2011: Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten? *MM* 2011. 120–136.
- Neset, Tore 2018: Metakonstruksjonssammensetninger. *MM* 2018, hf 1. 139–164.
- Neset, Tore & Hans-Olav Enger 2011: Cognitive Constraints on Diachronic Development. *STUF* 64. 193–212.
- NRG = Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo.
- Nübling, Damaris 2017: Funktionen neutraler Genuszuweisung bei Personennamen und Personenbezeichnungen im germanischen Vergleich. *Ling.Ber. Sonderheft* 23. 173–211.
- Næs, Olav 1972: *Norsk grammatikk*. 3. utg. Oslo.
- Odden, Oda Røste 2019: *North Scandinavian type noun constructions*. (Doktoravhandling) Oslo.
- Ragnhildstveit, Silje 2017: *Genus og transfer når norsk er andrespråk. Tre korpusbaserte studier*. (Doktoravhandling) Bergen.
- SAG = Telemann, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999: *Svenska Akademiens grammatik 2: Ord*. Stockholm.
- Schmidt, Tom 2011: Navnegranskings plass i *Maal og Minne* – og fagets stilling i dag. Jon Gunnar Jørgensen & Lars S. Vikør (red.): *Nordiskfaget – tradisjon og fornying*. 112–126. Oslo.
- Telemann, Ulf 1987: Hur många genus finns det i svenskan? Ulf Telemann (red.): *Grammatik på villovägar*. 106–114. Stockholm.
- Telemann et al. 1999, se SAG.
- Vindenes, Urd 2018: *Complex demonstratives and cyclic change in Norwegian*. (Doktoravhandling) Oslo.
- Vinje, Finn-Erik 2002: *Moderne norsk*. 5. utg. Bergen.

Wetås, Åse 2008: *Kasusbortfallet i mellomnorsk*. (Doktoravhandling) Oslo.

Widmark, Gun 1966: Den inkongruenta neutrala predikatsfyllnaden och dess plats i dagens svenskans genussystem. *Nysvenska studier* 46. 91–135.

Aasen, Ivar 1864: *Norsk Grammatik*. Oslo.